

HERKULESFÜRDŐI EMLÉK

Emlék és emlékezet

Mindnyájan értjük, hogy ez a két szó hétköznapi értelemben mit jelent, nem árt azonban nálunk tapasztaltabb szótárírók meghatározásából kiindulni.

Emlék. Az emlékezetben őrzött tudattartalom, az emlékképek összessége. Az emlék meghatározása egy filozófiai szótárból: a múlt egy konkrét pillanatának bemutatása, ahogyan azt a múltban átéltük.¹ Bergson azt mondja, az emlék nem más, mint a múlt, ahogyan az a tudatalattiban él.

Emlékezés. Az élőlényeknek az a képessége, hogy az ismereteket, információkat rögzíteni, tárolni és visszaidézni képesek. Az emlék sokféle lehet, az emlékezet válogat. – Amint látjuk, ez dinamikusabb meghatározás.

A *Magyar Nyelv történeti-etimológiai szótára* szerint 1372 óta emlékezünk. Legalábbis ekkor találták meg először ennek a fogalomnak az első írásos változatát a *Jókai-kódex*ben.

A mi emlékezetünk bizony már emlékekkel van tele, ha saját emlékeinkről kellene beszélünk és beszélgetnünk, sokáig tudnánk szaporítani a szót. Én azonban szaván fogom a szót, kézen fogom a nyelvet, kettesben sétálunk és sajnáljuk azokat, akiknek – ők mondják – nincs emléküik. Mert emlékezete mindenkinek van. Az is igaz azonban, hogy az embernek néha kihagy az emlékezete. Ez elég ritka dolog, mert Freud egyik fontos könyvében, az *Álomfejtés*ben már könyve elején felteszi a kérdést: Hogyan emlékezünk álmunkban? – tehát még álmunkban is emlékezünk. Freud egyébként azt állítja, hogy az álom többet tud az éber életnél... s ez mindnyájunknál így van.

Azt is tudjuk, hogy az emlékeknek pozitív vagy negatív töltése van; ez dönti el, hogy milyen hatással vannak ránk. Íme, néhány példaértékű emlék!

*

¹ Vö. André Laland, *Vocabulaire de la philosophie*, Éd. PUF, Párizs, 1968.

A II. világháborút (legalábbis első éveit) egy igazi munkásvárosban, Salgótarjánban éltem át. A háború vége felé lehetett, amikor már mindenki tudta, hogy a németek és szövetségeseik elvesztették a háborút, amikor néhány munkásembert, akik sztrájkot szerveztek az acélgyárban, a városi teniszpályán főlakasztottak. Szüleimet megdöbbenetette, hogy ezeket az embereket halálra ítélték, mégpedig – mint azt széles körben propagálták – kötél általi halálra. Tehát szigorúan megtiltották gyerekeiknek, hogy az előre meghirdetett akasztást végignézzék.

1.

A városi teniszpálya a helyi úriemberek találkozóhelye volt, amelyet télen tíz-tizenöt centi vízzel árasztottak el, s korcsolyapályaként használták, ahol kellemes keringőket hallgatva lehetett korcsolyázni.

Az akasztás szörnyű élmény volt; már ott, a teniszpályán megfogalmazódott bennem, hogy senki nem veheti el egy másik ember életét. Ehhez nincs joga; nem lehet felhatalmazása arra, hogy egy másik ember életét elvegye. Ilyet csak lélektelen ember cselekszik. Ma is így gondolom.

*

Persze nemcsak kellemetlen, sőt kínos emléket őriz meg az emlékezet. S a kellemes, korai vagy későbbi emlékek ma is energiaforrásként táplálják érzelmeinket, testi és szellemi vágyainkat.

Mint már említettük, számos jó és rossz emlékünknél van elraktározva. Az emlékezet már csak ilyen: nem válogat, ugyanúgy megőrzi a jó és a rossz emléket, és adott alkalommal visszaidézi ezeket. Tulajdonképpen mind a kettőnek hasznát vesszük...

Azt is szeretném aláhúzni, hogy az emlék intenzitása, erőssége rendkívül különböző lehet: egy keringő emléke vagy a deportálás reminiscenciája természetesen nem egyformán hat ránk.

Nézzük először e rövid eszmefuttatás címéül választott *Herkulesfürdői emléket*. Bizonyára a olvasók között is vannak, akik tudják – talán mert hallották –, hogy a Herkulesfürdői emlék egy örökzöld keringő címe, amelyet az osztrák–magyar Pazeller Jakab szerzett 1903-ban. Szövegét az Ady Endre köréből ismert Zerkovitz Béla írta. (Híres sora nem túl eredeti: „Nézz a szemembe. Nyár volt és csodálatosan szép”.) Herkulesfürdő egyébként Erdélyben található szép kis üdülőhely, ismerek valakit, aki járt ott, és kellemes emléket őriz ma is ottlétéről. Ő hívta fel

figyelmemet arra, hogy *Herkulesfürdői emlék* címmel Sándor Pál magyar rendező sikeres filmet is forgatott 1976-ban, Dayka Margittal és Holman Endrével.

Hallgassák most meg a *Herkulesfürdői emlék* című keringőt. (Az interneten megtalálható.)

A zenemű évtizedeken keresztül rendkívül népszerű volt, de 1945 után az akkori hatóságok betiltották, s csak 1990 után lehetett újra műsorra tűzni.

2.

„Könnyű kis bódulat, áradó romantika” – így jellemzi Pazeller művét Bajor Nagy Ernő kritikus. Az első jelző, amely a keringő hallgatása közben nekem eszembe jutott: ’kellemes’.

*

Kellemes és kínos emlékek fűződnek azokhoz az útlevelekhez is, amelyeket most nézegetek. 1967 júliusában kaptam meg Párizsban a francia állampolgárságot. Francia útlevelemet 1967. október 31-én állították ki Antonyban, ahol francia feleségemmel, Emilienne-nel laktam abban az időben. Ez volt életem első útlevele. Harminchárom éves voltam. Az Európai Unió francia útlevét 1985-ben vettem át. 1991-ben a Magyar Köztársaság útlevét is megkaptam. Ez volt életem első magyar útlevele.

Ezek az útlevelek tehát sorsdöntő eseményekre emlékeztetnek, amelyek életemben bekövetkeztek. Fiatalemberként egy olyan országban éltem, amelyben az átlag állampolgár nem utazhatott sehova, bármennyire is szeretett volna. Számomra tehát a harmadik útlevél a legbeszédesebb, mert fiatalságom központi kérdését, az emberi szabadság kérdését közvetlenül érinti. Ebben az időben s ezen a helyen nekünk csak virtuális útlevelelünk volt: az útlevél csak mint lehetőség lebegett szemünk előtt, nem volt a zsebünkben. Lehetett ugyan kérni útlevelet, de azt csak az arra érdemesek, a megbízható személyek kapták meg.

Emlékszem, milyen felháborodottan olvastam (talán a Szabad Népből) Karinthy Ferenc folytatásokban közölt *Kék-zöld Florida* című útibeszmélőjét Floridáról, erről a létező (elképzelt?) amerikai államról, amelyet Karinthy Ferenc, a *Körművesek* című szocialista regény írója megnézhetett. Pedig Karinthy Ferenc nem volt a rendszer kegyeltje, csupán jó neve volt, s ő ezt ügyesen kihasználta.

Ez volt az oka annak, hogy amikor – hosszú évek után – Hévízen találkoztam vele, nem szólítottam meg. Pedig egymás mellett úszkáltunk a tófürdőben. Igaz, hogy úszás közben elég nehéz beszélgetni. De azért sem szólítottam meg, mert

megrohantak az emlékek: amikor Frici Floridában utazgatott, mi Salgótarjánból Dorogra mentünk kirándulni.

3.

Azért sem szólítottam meg Karinthy Ferencet a hévízi tóban, mert tulajdonképpen kedveltem őt, több könyvét olvastam, s mivel magam is kajakoztam, főleg a kajaktúráiról írt beszámolóit szerettem. Ha jól emlékszem, az volt szellemes kajakos könyvének címe: *Leányfalu és vidéke*.

Akkor, amikor a hévízi tóban, úszás közben majdnem összeütköztünk, már nekem is volt útlevelem. Francia útlevelem volt. E mögött a kijelentő mondat mögött az emlékezet persze egy sor számomra fontos eseményt raktározott el, s az emlékezet munkájának köszönhetően ezek most mind „emlékeim” nagy színpadára csődültek: a háború, az összeomlás, a menekülés, a hazatérés megalázó pillanatai, apám halála, anyám küzdelme azért, hogy ő és három gyermeke valahol mégis megvesse a lábát, életben maradjon, visszakapja saját otthonát, amelyet egy Kupka nevezetű kommunista kisajátított magának. Még folytathatnám a sort: Gerelyes Bandi barátommal hatalmas szívlapáttal szívet lapátolunk a Nagyállomáson, amelynek állomásfőnöke Gerelyes Bandi édesapja volt... Anyám közben elintézte, hogy – mivel már középiskolába sem vettek fel – elmehessek tanulni a sárospataki református gimnáziumba (akkor még az volt). Visszatérésem egy év után Salgótarjánba egy Bácskai nevű hithű kommunista iskolaigazgatónak köszönhető; érettségimen szeretett tanárom és osztályfőnököm, Marton Kálmán halálra röhögte magát egy ablakmélyedésben, miközben én hasamra ütöttem, és teleírtam a táblát mindenféle számmal és betűvel, remek képletekkel, amelyekről csak a teremtető tudta, hogy mit érnek a matematikában. Az '56-os forradalom, amelyet Egerben éltem át, az orosz fogság a miskolci Rudolf laktanyában, a menekülés, egyetemista életem Párizsban, Emilienne és házasságunk, francia állampolgárságom s ez az útlevel, első útlevelem.

Még egy útlevel van itt: európai uniós (francia) útlevelem. Ezt 1985. október 14-én állították ki. Sokáig ezzel az útlevelemmel jártam Magyarországra. Tele van magyar vízummal, mert hát nekünk, „disszidens” magyaroknak engedélyt kellett kérnünk, hogy időnként hazalátogathassunk szülőhazánkba.

4.

Ezek az útlevelek hihetetlen mennyiségű szunnyadó emléket – eseményeket, történelemtörödékeket, anekdotákat – ébresztenek fel bennem. Az ember múltjára,

emlékeire építi fel a jövőjét. Jó emlék, rossz emlék: mindegyik tanulságos. Ha Freud tovább él s nyugodtan gondolkozhat és dolgozhat, bizonyára kidolgozza azt az észrevételét, hogy álmaink többnyire emlékeket idéznek föl, vagy azokhoz kapcsolódnak, *Álomfejtés* című nagy tanulmányát talán ebben az irányban bővíti. (Státuszát tekintve álom, természetét tekintve emlék.)

Mint már mondtuk, emléke mindenkinek van. Ezeket az emlékeket több kategóriába sorolhatjuk, kellemes vagy nyomasztó emlékei vannak mindenkinek; apró, látszólag jelentéktelen vagy fontos, sorsdöntő emlékei. Ha odafigyelünk, az emlékezet sokáig aktív, hatékony marad, emlékszik emlékeinkre, s hatalmas anyagból válogat.

Ezt a természetes jó viszonyt csak a betegség teheti tönkre; amint azt (sajnos) nap mint nap tapasztalhatjuk. Ezeket a betegségeket persze gyógyítani próbálják a pszichológia és a pszichoanalízis eszközeivel.

*

Az emlékezésnek közismert irodalmi műfajai vannak, az önéletírás különböző fajtái. *Journal in-time – él(e)tem* című könyvemben, amelynek három kötete 2001 és 2004 között jelent meg Budapesten, a Kortárs Kiadónál, *Az önéletírásról* címmel 38 oldalas tanulmányt közöltem az önéletírás változatairól (diárium, önéletrajz, emlékirat stb.).

Az „emlék” kategóriája igen gazdag, hiszen mindnyájunkkal – mint egyénnel és mint egy közösség tagjaival – mindig történik valami. Mint általában szellemi képességeink, az emlékezet sincs egyformán elosztva az emberek között. De aki sokat foglalkozik emlékeivel, s akinek jó a memóriája, annak látszólag több és érdekesebb emléke van. A történészek, a pszichológusok, az írók, az irodalomtörténészek rendelkeznek azzal az adottsággal, hogy nemcsak a saját, de a mások emlékeit is életre tudják kelteni. Kutatnak az emlékek után, és fel is dolgozzák azokat. Íme, egy példa!

5.

Az 1940-es években a budapesti Ardói Könyvkiadó sorozatot indított *Magyar századok* címmel, amelyben régi hadvezérek, fejedelmek, államférfiak naplói, önéletrajzait stb. adták ki. Ha jól emlékszem, a sorozatszerkesztők között Cs. Szabó László neve is szerepelt. Ezt a sorozatot 1955 körül Tolnai Gábor irodalomtörténésznek sikerült a jelenbe átmentenie, a Szépirodalmi Könyvkiadó vállalta a kötetek kiadását. A sorozat címe *Magyar századok* maradt. Tolnait főként az erdélyi

emlékírók érdekelték, Kemény Jánostól kezdve Bethlen Miklós, Bethlen Kata, Tanárky Gyula, Pulszky Ferenc és mások önéletírásait, naplóit adták ki újra.

Egy nemzet emlékeztétét sikerült így megmenteni, kiegészíteni. Az emlékezés, az emlékezet ugyanis nemcsak az egyén szubjektív szintjén létezik, hanem közösségi szinten is. Gondoljunk például a szent könyvekre, a *Bibliára*, a zsidó vallás szent írásaira, a *Koránra*; ezeknek a régi eseményeket, történeteket megőrző és továbbadó szerepére.

S talán a történelem maga a legfontosabb közös emléktár, emlékezetfelfrissítő. Egy régebbi szövegemben írtam: „velem / történik a történelem”. A történelemben dinamikus és dialektikus egységben van együtt az egyén és a közösség emléke; az emlékezet el tudná (el tudja) választani egymástól az egyén és a közösség emlékeit, de a kettőnek együtt nagyobb hordereje van. Valami ilyesmi történt a nyári párizsi olimpiai játékokon tavaly! A mai világban viszonylag ritka együttlét örömet ünnepezték, éltették az emberek egy viszonylag egyszerű közös nevező (ebben az esetben a sport) égíse alatt.

Egyébként is: az egyén és a közösség történetének dialektikája nem függeszthető fel, s jól is van ez így!

6.

Mindazt, amit eddig elmondtam, végkövetkeztetésem alátámasztására mondtam el. Úgy gondolom, hogy az emlék, az emlékek halmaza és az emlékezet, amely az emlékhalmazt világosabbá, elérhetőbbé teszi számunkra, hozzájárul ahhoz, hogy életünk szinte megduplázódjék!

Nem mindegy, hogy mit élünk át, s abból, amit átélünk, milyen elemeket (milyen emlékeket) épített be folyamatosan, s épít be ma is életünkbe az emlékezet.

7.

Én korai életemtől megkaptam négy salgótarjáni munkás kivégzésének emlékét, de megkaptam a *Herkulesfürdői emlék* andalító dallamát is. Az útlevelek pedig egy elviselhetetlen politikai-társadalmi rendszerre, ugyanakkor azonban felszabadulásom örömeire emlékeztetnek.